

משרד החינוך והתרבות - המחלקה לתרבות תורנית

גליונות לעיון בפרשת השבוע
בעריכת נחמה ליבוביץ
שנת העשרים ותשע

וארא (תש"ל)

פרקים ז'-ח'-ט'

א. שאלה כללית:

בנו יעקב בפרושו לספר שמות (בגרסנית, בכתב-יד!) בהקדמתו למכות מצרים: אין מקום לדבר על "מלחמה בין ה' ובין פרעה" - תחיה זו תמונה בלתי מחאימה למסופר בפרקים אלה. לו רצה ה' להכניע את פרעה, כי אז עשת זאת במכת אהרן. אין המכות המחשבת כחו של ה', אין הם עונשים לפרעה ועבדיו, כי בהטלת עונש אין מקוט למשא ומתן. אין המכות נשלחות כגמול על הנעשה כבר ולא כהרחקה בפני עשית פשעים להבא. תכלית המכות היא אחרת, והיא נאמרת בפי משה לפרעה כפעם בפעם.

- (1) חבא הוכחה לדבריו המסומנים בקו סן הכתובים.
- (2) מהי איפוא תכלית המכות ולאילו פסוקים ירמז בנו יעקב באמרו שחתכלית נאמרת בפי משה לפרעה?
- (3) היכן בפרשתנו עומד גם רש"י על כך, שחמכות אינן לא עונש ולא נקמה אלא תכלית אחרת להן?

ב. ההתראה.

ז' י"ז... כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה' הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ביאור ונהפכו לדם.

ז' כ"ז... ואם מאן אתה לשלח הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים

ח' י"ז... כי אם אינך משלח את עמי חנני משליח בך ובעמך ובבתיך את הערוב...

ט' ב'. כי אם מאן אתה לשלח ועורך מחזיק במ' ג'. הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסיים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן דבר כבר מאד

ט' י"ד. כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפוחי אל לבך ובעבדיך ובעמך... י"ח. חנני מסטיר כעת מחר ברד כבד מאד

ט' ד'. כי אם מאן אתה לשלח את עמי חנני מביא מחר ארבה בגבולך.

ראב"ע ח' ט"ו ד"ה ויאמרו החרטומים:

בעבור שראו שעשו כמעשה אחרון בדבר חתנין, גם במכת חרם וחצפרדעים, ולא יכלו עתה לעשות כאשר עשה אהרן, אמרו לפרעה: לא באה זאת המכה בעבור ישראל לשלחם, רק מכת אלוהים היא, כפי מערכת חכוכבים על מזל ארץ מצרים... ועוד: כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור לפני חיותה, וככה מכת חצפרדעים ולא הזכיר לו בתחילה מלת חכוכים.

רמב"ן ח' ט"ו ד"ה ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלוקים היא... ומה שאמר ר' אברהם, כי משה לא הודיעם מכת חכוכים, נראה בעיני שחכה אחרון במטה לעיני פרעה כאשר עשה בפיח, אבל לא חתרה בו. כי אין הקב"ה מתרח בפרעה רק במכות אשר בהן מיתה לאדם, וכתוב בצפרדעים (תהלים ע"ח ט"ח) "וצפרדע ותשחיתם", שהוא רומז למיתה... וכן הארבה - יסיתם ברעב, כי אכל יתר הפליטה חנשארית להם מן הברד.

והכל רחמים מאתו באדם, כענין שנאמר (יחזקאל ל"ג ט') "ואתח כי חזרתה רשע מדרכו לשוב ממנו, ולא שב מדרכו, הוא רשע בעונו יסות, ואתה נפשך הצלת". ולכן לא חתרה בו בכנים ולא בשחין ובחושך, רק בדבר, בעבור שהוא מיתה, וראוי שתחול גם באדם כאשר אמר לו אחי כר (ט' ט"ז) "ואולם בעבור זאת העמדתיך", ולכן הודיעו הענין - איך יחיה.

ואמר במקצת חמכות "השכם בבקר הנה יוצא חמימה". ועל דרך הפשט היה בעת זאת המלכים בבקר לחשתעשע על המים, וצוה הקב"ה למשה שילך שם. והטעם כי בדם - בעבור חיותה המכה הראשונה - רצה שיעשנה לעיניו ובלי יראה ממנו. וזה טעם (ז' ט"ו) "ונצבת לקראתו" שיתיצב לפני פרעה ויעמוד כנגדו ביד רמה, וכן במכת הערוב נאמר (ח' ט"ז) "השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא חמימה". ובברד - (ט' י"ג) "השכם בבקר והתיצב לפני פרעה". והוא גם כן בצאתו חמימה. כי הערוב והברד אשר בהן מיתה והעונש לבני-אדם רצה הקב"ה שיתחיל לעיני כל העם, כי בצאת המלך חמימה ילכו מרבית העם אחריו, והנה יתרח אותו לעיניהם, אולי יצעקו אל אדוניתם לשוב מדרכו הרעה. ואם לא יעשו כן, יחיו חייבים לחיענש.

- 2 -

אבל בשאר המכות די בהתראת המלך, על כן נאמר בהן (ז' כ"ו; ט' א'; י' א';) "בא אל פרעה" שיבוא אל היכלו.

ולא הזכיר בכנים ובשחין כן בעבור שהוצרך אהרן להכות בעפר, והיכל המלך אין שם עפר, כי היא רצפת בהט ושט.

וכן הוצרך משה וזרק הפיח השמימה. והנה עשו אלה השתים בפני פרעה בהיותו בחצר גינת ביתן המלך, או כיוצא בו.

רשב"ם ז' כ"ו ד"ה ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה
שתי פעמים היה משה מתרה את פרעה בשתי מכות ובשלישי לא היה מתרה. וכן כל הסדר בכל שלוש המכות אינו מתרה: בדם ובצפרדע התרה, בכנים לא התרה; בערוב ובדבר התרה, ובשחין לא התרה; בברד ובארבה התרה, ובחושך לא התרה.

רבנו בחיי על התורה ח' י"ז ד"ה הנני משליח בך... את הערוב:
לא תמצא באחת המכות שיזכיר הכתוב את המכה בה"א הידיעה. וזוהי ראוי שיאמר הכתוב: הנני משליח בך ערוב; אבל הערוב הזה לא היה יצירה חדשה, רק שהיתה מכה משולחת להשליח בהם את הערוב אשר במדבר, כענין שכתוב בפורענות (ויקרא כ"ו כ"ב) "והשלחתי בכס את חית השדה".

ומה שהזכיר למעלה (ז' כ"ז) "את כל גבולך בצפרדעים" לא היה יצירה חדשה גם כן, כי מן המים עלו והשריצו מן האור זה מזה.

ובמדרש (שמות רבה ט' ט') "הנני משליח בך את הערוב" - בנחה שבפולס בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, מביאה עליו פתאום כדי שלא ירגיש בו. אבל הקב"ה אינו כן, מתרה בו בכל פעם ופעם על כל מכה ומכה, שנאמר "הנני משליח בך" (שם ט' ג') "הנה יד ה' הויה במקנך" (ז' כ"ז) "הנני נוגף" (ט' י"ח) "הנני ממסיר" (י' ד') "הנני מביא סחר", וכן בכל המכות. וזהו שאמר הכתוב (איוב ל"ו כ"ב) "הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה" - תשובה לרשעים קודם אבדן. ואם אינם שבים מאבדן מן העולם, שנאמר: (איוב ל"ו יא-יב) "אם ישמעו ויעבדו - יכלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים. ואם לא ישמעו - בשלח יעבורו".

רלב"ג ח' י"א. וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו ולא שמע אליהם. יתכן שבאו אליו משה ואהרן אחרי שסרו הצפרדעים לבקש ממנו שישלח את ישראל כמו שהבטיחם, ולא שמע אליהם; ואז אמרו לו - לפי מה שאחשוב - שאם מאן הוא לשלח את העם, הנה יכה במטה אשר בידט את עפר הארץ והיה לכנים. וכאשר מאן לשלחם, אז צוה משה לאהרן שיכה עפר הארץ והיה לכנים בכל ארץ מצרים, כמו שהיה מנהגם בשאר המכות הקודמות, כי לא היו מביאים המכות כי אם לתכלית שישלח בני-ישראל ממצרים.

- (1) מהי השאלה בה עוסק הרמב"ן בחלק הראשון של דבריו (ער' "ולכן הודיעו הענין - איך יהיה") ומהי השאלה בה עוסק הרמב"ן בחלק השני?
- (2) מה ההבדל בין הרמב"ן (בחלק הראשון של דבריו) ובין הרשב"ם בישוב השאלה הראשונה?
- xx (3) התוכל לענות לשאלה השניה שלא כפי שענה הרמב"ן אלא בהתאם לדברי הרשב"ם?
- (4) כמה שונים רבנו בחיי (בחלק השני של דבריו החל מן 'ובמדרש') והרלב"ג גם מן הרמב"ן גם מן הרשב"ם?
- (5) רבנו בחיי עוסק בחלק הראשון של דבריו בשאלה אחרת. מהי?
- xx (6) לשם מה מזכיר רבנו בחיי את ז' כ"ז - מה שייכותו של פסוק זה לענין הנדון בראשית דבריו?
- (7) במה שונה דעת הרלב"ג עקרונית מדעת בנו יעקב שהובאה בשאלה א?

ג. ז' י"ז כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה'...

שמות רבה ט'

חזא הוא וכתוב (איוב ל"ו כ"ב) "הן אל ישגיב בכחו, מי כמוהו מורה". בנחה שבפולס בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, פתאום מביא עליו עד שלא ירגיש, והקב"ה מתרה לפרעה על כל מכה ומכה כדי שישוב בו. הוא הוא דכתיב (ז' י"ז) "בזאת תדע כי אני ה'"; (ז' כ"ז) "הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים"; (ט' י"ט) "שלח העז את מקנך".

רש"י ז' כ"ג ד"ה שלח את בני... הנה אנכי הורג דגו'
היא מכה אחרונה ובה התרחו תחילה, מפני שהיא קשה. וזהו שנאמר באיוב (ל"ו כ"ב) "הן אל ישגיב בכחו", לפיכך "מי כמוהו מורה". בשר-ודם חפזק להנקם מתברו מעלים את דבריו שלא יבקש הצלה, אבל הקב"ה ישגיב בכחו ואין יכולת להמלט מידו כי אם בשונו אליו, לפיכך הוא מורה ומתרה בו לשוב.

- (1) למח הביא רש"י דברי המדרש האלה, שנ' במקורם לפסוק ז' י"ז, כבר לפסוק ד' כ"ג? מה אילצו להעבירם למקום ההוא?
- (2) כיצד מפרש המדרש (ובעקבותיו רש"י) את הפסוק שבאיוב?

חשובות יש לשלוח לנחמה ליבוביץ, קריה משה ירושלים.